

valóság

A TARTALOMBÓL

Segesváry Victor:
Mitoszok és utópiák

Sashalmi Endre:
Identitástudat a XII–XVIII. századi
Európában

Szummer Csaba:
Tlön bolygója és a pszichoanalízis

Györkei Jenő:
A szürke eminenciás

Várdy Béla:
Az amerikai magyar emigráció
és Habsburg Ottó

Belényi Gyula:
Részpolitikák a szocialista rendszerben

Ágoston Mihály:
A magyar nyelvről nyelvpolitikai
megközelítésben

Bodó Barna:
Szerepróba

Külföldi folyóiratokból

98

7

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat és a Magyar Hivatalos
Közlönykiadó Kft. havi folyóirata

1998. július
XLI. évfolyam 7. szám

Szerkesztőség
Budapest VIII.,
Somogyi Béla u. 6.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 318-8791, 266-9290
Fax: 318-8791

Kiadja
a Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft.
Felelős kiadó
Nyéki József vezérigazgató
1085 Budapest,
Somogyi Béla u. 6.

Nyomdai munkálatok
Közlönynyomda, Lajosmizse
Felelős vezető
Burián Norbert igazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap
Valóság Alapítvány

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Kiss György
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Vigh Károly elnök
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Kapronczay Károly
Pécsi Tibor
Weltler Ildikó

Előfizethető a Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft.-nél: 1085 Budapest, Somogyi Béla u. 6.,
1394 Budapest 62., Pf. 357. Telefon: 317-9999, tel./fax: 318-6668. Előfizetésben terjeszti
a Fákra Rt.: 1085 Budapest, Somogyi Béla u. 6., telefon: 318-8557.
Árusításban megvásárolható a Közlönyboltban (1085 Budapest, Somogyi Béla u. 6.),
a Hírker Rt., az NHRT és a regionális lapterjesztők árusítóhelyein.

*„A szellemi képzetek felérek egy
hosszan tartó börtönbüntetéssel.”*

(Fernand Braudel)

*„Éppen hol nincsenek fogalmak,
megfelelő szó hamarost akad.”*

(Johann Wolfgang Goethe)

Vannak fogalmak, amelyek általános esetben definiálhatók, jelzős szűkítéssel, pontosító értelmezéssel viszont szinte meghatározhatatlanná válnak. Nem logikai paradoxon keresése a cél, hanem a kisebbségi léthelyzet mint keretfogalom – Gombár Csaba szóhasználatával a kisebbségi paradigma – sajátos esetre vonatkoztatott értelmezési kísérlete.

Kisebbségi vidéki magyar elit. A fogalomértelmezés útvesztőinek sokasítására említhető még a szórvány. El sem kezdtük az értelmezést, s itt az újabb dilemma: e sokszoros szűkítéssel kijelölt elit létezik-e egyáltalán?

Kötelező-e, hogy a magyar szórványnak, akár Besztercéről vagy Temesvárról, akár Galacról vagy a Fekete-Körös menti „örtornyainkról” van szó, meglegyen a maga elitje? Nem kötelező. Rimnicul Vilcea tucatnyi magyarját kívülről kapott indítás és támogatás terelte össze abba az „akolba”, amelynek a neve RMDSZ-szervezet, valójában a megkülönböztető identitás helyi termelésének egyetlen potenciális eszköze. Belső képesség, erő és bátorság nem volt az összehajláshoz a Kárpátokon túli városban, miként annyi más helyen, ahová a politika hullámverése társaink egyikét-másikat elsodorta. Igaz, e helyt nem ilyen szórványról szólok, hanem azokról, amelyeknek megléte történelmi léptékben mérhető ott, ahol a frissen jött jelző elsősorban nem a magyarokat illeti meg.

(Centrum, hol vagy?) Mi tehát a definiálható elit? Mi az, amit – Páskándit parafrázálva – a kizárás, a ki- és szétválasztás nem pontosít, ellenkezőleg, szinte megfoghatatlanná tesz? Az elit – így a teória – a tömeg ellenpólusa (Pareto, 1917), a gazdasági, politikai, szellemi színpad rendezőiből és főszereplőiből áll, s az esélyeik arra, hogy elitté váljanak, nem csupán képességeiktől, tudásuktól, de bizonyos demográfiai jellemzőktől, feltételektől is függ (Easterlin, 1980), ugyanakkor a kiválasztódás mechanizmusai visszahatnak magára az elitre (Dresch, 1984). Bibó István relativizálja a definiálhatóságot: kétféle összetételt azonosít. Az elit állhat azokból, akikben a közösség céljai tudatosan kiformalódnak, csak hogy arra figyelmeztet, hogy létezik egy másik megszívlelendő közkeletű ítélet, amely „elit alatt nem a társadalom legértékesebbjeit, hanem egyszerűen azokat érti, akik adott társadalmi rendünkben társadalmi helyzetük alapján magától értetődően a társadalom vezető rétegéhez tartoznak” (Bibó, 1982, 338. l.). A rendszerváltás folyamatait értelmező kutató szerint az új elit a létrejött hatalmi szerkezet egésze (Szalai, 1996, 39. l.). Itt van tehát az újabb kettősség: egyénekről vagy szerkezetről szól az elitek története?

Mégis sejtjük, mi az elit, a fenti értelmezések mindegyikében megjelenő irányító szerep okán.

Mi van a kisebbségi, vidéki, magyar (szórvány?) szűkítő-értelmező jelzőkkel? Kisebbségi elitről teoretikus igényességgel kezdeményezett vitát a KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (*Válami történelm*, 1993). A Bíró A. Zoltán vitaindítójára reflektáló írások kulcsszavai, teljességre törekvés nélkül: önjelölés (Kolumbán Gábor), helyi-regionális tagolatlanság (Erőss Imre), elméleti inkoherenca (Bíró Béla), betöltetlen szerepek sokasága (Bodó Julianna), a személy elsőbbsége a struktúrával szemben (Gagy József). Milyen – kisebbségi – elit az, amely imígyen jellemezhető? Minden közösség, tehát a nemzeti kisebbség számára is úgy (kell legyen), hogy ki és milyen legitimációs mechanizmus révén válhat vezetővé. A legitimáció jellemzi az illető – kisebbségi – társadalmat, ha a fogalom mögötti ideologikus tartalom és érzelmi töltet nem relativizálja reménytelen mértékben magát a fogalmat.

Gyűjtsünk dilemmákat: miről és hogyan kellene szólni az elmélet igényével, ha kisebbségi közösségek vezéreiről készül látlelet? Hogy 1989 előtt Kelet-Közép-Európában szó sem lehetett kisebbségi társadalomról és azon belül a saját közössége által legitimált elitéről, azt a kor becsületes munkáinak (Joó, 1984; Rehák, 1988; Gyönyör, 1989) a fogalomhasználata is jelzi. Guy Héraud megállapítása, miszerint „politikai hatalom nélkül a (nemzetiségi) kulturális élet elkerülhetetlenül »folklorrá« korcsosul” (Héraud, 1972), Schleswig tartománnyal kapcsolatosan született, de aligha csak német–dán vonatkozásban érvényes. És mit hoztak a kilencvenes évek? Vérmes reményeken és kemény vitán kívül egy-két helyen vért is. A térségre a nemzetállami beállítódás jellemző, amely, éppen mert nemzetállami, nem támogatja a kisebbségi önrendelkezés semmilyen formáját. A nemzetközi politika mintha csak azal volna elfoglalva, hogy a létező lépéskényszer órá leselkedő csapdáit elkerülje, ezért „helyzetet tisztáz” és „üzen” (Kende, 1994; Pierre-Caps, 1997). A kisebbségi közösségek politikai képviselőit sodorják az események, még akkor is, ha egyik vagy másik kormányzati szerephez jut. Országglási felelősséget vállalhatnak, ám közösségi önrendelkezést nem. Közösségük ügyében a végső szó, a döntés sehol, semmiképpen ne legyen a kisebbségé. Önrendelkezés nélkül kisebbségi társadalmakról szólni illuzórikus. Igazi társadalommá szerveződhet-e az a közösség, amelyben a legfőbb közhatalmi jogosítványokat adó tisztségek legitimációja a közösségen kívülről származik?

És mindezek ellenére: kisebbségi elit van. Létrejön a politika általános strukturális felhajtóereje révén; a gazdaság nem szelektál(hat) etnikai hovatartozás alapján; a kisebbségnek is vannak tanultjai. Olyan, amilyen – de van.

Rendeljük a kellően nem definiált kisebbségi mellé a vidéki minőséget. Kísérletünk egyszerre mondható természetesnek és rendhagyónak. Miért ne lehetne a vidéki kisebbségnek saját elitje? Ugyanakkor: milyen kisebbségi közösségnek az elitjét keressük, ha maga az alapfogalom is ellenáll a teoretikus igényű meghatározásnak?

Rokkan törésvonal-elmélete szerint a vidékiség a területi tengellyel a centrum-periféria viszonyban jeleníthető meg (Rokkan, 1980). A centrum természetesen a nemzeti elitet jelöli, a periféria pedig a lokális társadalmat. Figyelmet érdemlő a fogalmazás, amely a centrum elitjével a helyi társadalom egészét helyezi szembe.

Kisebb közösség esetében a helyi társadalom és ekként a vidékiség jellegét is meghatározza a kisebbségi mi-tudat sajátos strukturáló hatása. A kisebbségi csoportiden-

titás által kialakított elkötelezettségek mentén a társadalom oszloposodik. A szakmai vagy bármilyen más identitást a helyzetből fakadóan felülírja az etnikai. Az eként strukturálódó társadalmak esetében kialakuló szervezetláncolatok megakadályozzák, hogy az információ és a kommunikáció áthatoljon a törésvonalak határain (Lipset–Rokkan, 1967). Ahol helyileg a kisebbség demográfiailag nem meghatározó, csak töredéke a többségnek, ott a szigorú etnikai keretek közötti szakmai kapcsolatok veszélyeztethetik a teljesítményt, s az egyén rácsatlakozik a többségi kommunikációs rendszerekre. A kis létszámú helyi kisebbségben az a vélekedés alakul ki, hogy számára a többségi információs és kommunikációs rendszer gyűjt többet, az az igazán szükséges. Az anyanyelvű média, mivel anyagi és terjedelmi okokból nem lehet annyira átfogó, mint a többségi, leszálló ágba kerül. Asszimilációs nyomás ez, bár nem politikai, hanem strukturális. Ugyanis ha a közösség nem igényli a saját kommunikációs rendszert, ott a kisebbségi identitás sérül (Albert–Bodó–Papp, 1997).

A saját centrumra szükség van. Hol alakul(hat) ki a romániai magyarság centruma? E kérdésre 1920-ban egyszerű volt a válasz: Kolozsvárott. A második világháború utáni történések politikai akarata Marosvásárhelyt részesítette előnyben, hogy aztán mind több intézményünk oda kerüljön, ahol demográfiai mögöttes nem létezett: Bukarestbe. Ez 1989 előtt volt, mondhatnánk. Am ha az RMDSZ politikai választ keressük e kérdésre, zavart találunk.

Annai világos, hogy Temesvár magyar vidék, jó volna azonban tudni, milyen viszonylatban az. Honnan érkehetnek, honnan várhatók azok az impulzusok, amelyek a vidéket perifériává teszik, vagyis beemelik egy bizonyos struktúrába, viszonyrendszerbe? Centrum nélkül nem a vidékiség válik általánossá, hanem a vallott-posztulált különeműség kérdőjeleződik meg.

(*A temesi magyarság*) Jelzésértékű, hogy a kisebbségi vidék jeles tudósa és politikusa, Jakabffy Elemér a bánági magyar társadalom kialakulásának szentelt dolgozatát 1940-ben egy figyelmeztetéssel kezdte: „Vannak szavak, amelyeket igen gyakran használunk anélkül, hogy pontos értelmüket ismernők... Ilyen szó a társadalom is.” Példája – a bánági magyar katolikus társadalom – azt jelzi: minél inkább gondot okoz a fogalom meghatározása, annál több jelzőt rendelünk melléje, hogy valóban tudjuk, miről is van szó.

A bánági magyarság kialakulásáról szólva Jakabffy pontos dátumot említ: 1778. június 6-án szűnt meg a törököktől 1716-ban visszafoglalt bánági tartomány közvetlen udvari (császári) irányítása, s akkor került sor a magyar közigazgatás bevezetésére. Olyan megállapítással folytatja, amelyről más etnikumú krónikások többnyire hallgatni szoktak: „hat évtized alatt folyt itt az a nagyarányú telepítés, amelynek a Bánág gazdasági használhatóságát köszönhette. Telepítettek ide németeket, franciákat, spanyolokat, olaszokat, bolgárokat, elnézték a románok és a szerbek térfoglalását is, csak magyarok nem jutottak ide... A telepítés egyik kormányszakértője, Bartenstein még 1755-ben is elutasította azt a gondolatot, hogy a Bánágba ismét magyarok kerüljenek, mert »veszedelmes volna a határszéleken ily elégedetlen elemet tartani, hisz ezek újra fellázadhatnak, mint Bocskai, Bethlen, Rákóczi és Thököly alatt.« (Jakabffy, 1940, 5–6. l.) A Bánág romániai területére a XVIII. század legvégén kerülhettek – összesen két településre – magyarok: Végvárra százharmincöt, Ótelekre csaknem száz család.

A bánági magyar társadalom újraalakulása a magyar vármegyei rendszer visszaál-

lításával kezdődött, kivéve azokat a határőrvidéki területeket, amelyeknek az országos rendszerbe való betagozására száz év múltán került sor. Az új vármegyék – Kraszó, Temes és Torontál – határait 1779 tavaszán állapították meg. A megyék tisztikarának a megalakításához – a rendi alkotmánynak megfelelően – nemességre volt szükség. Ott helyben tisztikart választani nem volt honnan, így más tájakról jelentkezőket kellett kinevezni. Ennek egyik oka Mária Terézia 1779. áprilisi leirata, miszerint a török hódoltság előtti tulajdonok visszaigényléséről szó sem lehet – vagyis a kincstár minden peres ügyben erőnyerő lehetett. A magyar társadalom kialakulása szempontjából a földbirtokok vásárlása alig jelentett valamit, a legtöbben gazdasági megfontolásból szereztek bántási földet, nem pedig azért, hogy odaköltözzenek.

A földet vásárlók közül azoknak van nagyobb szerepe a bántási magyar társadalom kialakulásában, akik megyei tisztséget is vállaltak, vagyis akik nemcsak állásért mentek oda, hanem vagyont is vittek. A tisztikar nagy része a józsefi években kicserélődött. (Szekfű Gyula szerint a vidéki nemesség nem osztozott az entellektüelek József-rajongásában a rendi előjogok és a nemzeti jelleg sorozatos megsértése miatt.) A XIX. század elején a bántási megyék köz- és társadalmi életét „idegen vérből való nemesek” (Jakabffy, 1940, 25. l.) uralták. Ezekből a szerb, örmény, román, francia, spanyol és zsidó eredetű nemesekből alakult ki a forradalmas korban a helyi magyar társadalom. Azokban a bántási megyékben, ahol a városi polgárság körében magyar elem szinte nem is akadt a kiegyezésig, a szabadság – jelesül a magyar szabadság – gondolatának hatására következett be a történelmi váltás. Ott sem volt egységes a nemesi társadalom, a császári udvar sokukat „jóindulatúnak” minősítette, a Kossuth-pártiak kisebbségben voltak, mégis olyanokat választottak a legfőbb helyi köztisztségekbe, mint Vukovics Sebő alispán vagy Ormós Zsigmond főszolgabíró, akik a nemzeti eszme legfőbb bajnokai közé tartoztak.

A megyék megszerzése után a helyükön maradhettek a különböző (só-, posta-, bánya-) hivatalok többnyire német alkalmazottjai, akik az új, magyar tisztikartól tisztas távolságot tartottak. Ám mert az új nemesi osztály tagjai közé meglehetősen nagy számban kerültek nem magyar származásúak, idővel a művelt polgári elem és az új tisztikar között megindult a társadalmi érintkezés. És mivel az új nemesség igyekezett átvenni a régi magyar nemesség mentalitását, életvitelét, követték őket ez úton a hivatalnoki, polgári elemek is. Ezt az elfogadási folyamatot olyan események segítették, mint a Martinovics-féle felkelés során alkalmazott rendőri terror, amelynek következtében a temesi Laczkovics János is vérpadra került. A próbát 1848 jelentette, amikor a zömmel német polgárság, a sváb földművesek a magyar ügy mellett álltak.

A kiegyezésig, állapította meg Jakabffy, a szabadságharcban magyar nemzeti szellemről bizonyosságot tevő családokban is jórészt a német volt a társalgási nyelv, s ez 1867 után változott meg alapvetően. A magyar nyelv megtanulásában a német polgárság, a sváb földművesség járt az élen, miközben a románok és a szerbek csak kényszerűségből tanultak meg magyarul. Ebben része volt annak, hogy az Eötvös-féle 1868-as nemzetiségi törvény nem elégítette ki e két népcsoportot.

Az első (majd a második) világháborút lezáró békekötés utáni helyzetről – mivel szinte állandóan napirendben van – talán annyit, hogy a Bánság alapmagatartása befogadó; Temes megye mai lakóinak csaknem az egyharmada máshol született. Magyarok is folyamatosan érkeztek ide Erdély különböző tájairól, főleg a Székelyföldről, s az identitással kapcsolatos kérdésekben az erdélyi alapmagatartástól eltérően nyilvánulnak meg (Bodó, 1998).

Érdemes odafigyelni arra, hogy a térség „magyar” történetét milyen megvilágításban, értelmezésben mutatják ma be. Jelzésértékű, hogy a többségi médiában kik és hogyan hivatkoznak eseményekre és folyamatokra, tényekre és történésekre. A kérdés fontos, hiszen Temes megyében – általában szórványhelyzetben – a kisebbségiek többsége román nyelvű sajtót olvas (Albert–Bodó–Papp, 1997), a kisebbség önmagáról kialakuló képe nagymértékben a többségi értelmezés függvénye.

Ugyanakkor a sajtó a tranzíciós idők meghatározó intézménye, amely bár önnön igaz szerepét még nem találta meg, hatása bizonyítható a politika fő csapásirányainak a kiválasztásában. Amit ma a média „csak úgy” elmesél, az szinte észrevétlenül a holnapi politika érvei közé emelkedik. Még közellenállás sem ébred, hiszen a sajtó ténykedése okán és pontos ismeretek hiányában a hangulati háttér azokat is leálítja, akik különben érzik, hogy valami nincs rendben.

Lássunk tényeket! A bánági gazdasági csoda, a mindent elsöprő modernizáció példáit 1869-től kezdődően szokás idézni – a temesvári lóvasút megindulásától. Ha a bánági vasút kezdeteiig, 1857-ig nyúlunk vissza, akkor is jóval túl vagyunk a magyar szempontból fordulópontot jelentő 1778-as esztendőn. A telefont Temesvárott 1880-ban vezették be ötvenkét lakásba, a város csodás színházépületét 1876-ban adták át rendeltetésének, a világra- (Európára) szóló elsőség, az utcai villanyvilágítás 1884-hez fűződik. A mai Temesvár építészeti arculatát a századforduló éveiben alakították ki. A sor folytatható, de talán nincs rá szükség. Ennyi tény is – hitelesen! – jelezheti, hogy a modern Bánág és a központ, Temesvár „elsőbbsége” nagymértékben a kiegyezés utáni magyar elsőbbséget hozó duális kor teljesítményeinek tudható be. Az ott élők igen büszkéek erre az „elsőbbségre”, a románok körében egy mondas őrzi ezt az „igazságot”: Tot Banatu-i fruncea! (Csakis a Bánág az első!)

Terjedőben van az emlékezés műfaja, divat a „retró”. A tegnap önkéntes bűvárlói kezükbe hulló egykori dokumentumok, írások alapján, önkényesen és többnyire a forrás megjelölése, valamint a szakmaiság igénye nélkül, olvasmányosan szólnak a múltról. Egyetlen temesvári román napilapban két és fél hónap alatt tíz ilyen írás jelent meg. Az olvasó szereti, hát miért ne csinálnák? A méltatlankodás alapja egy további, ártatlannak aligha mondható cél.

Könyvekben és újságokban (*Realitatea*, 1998. január–március) rendre úgy emlékeznek a város és a térség tegnapijára, hogy a német népcsem jelenlétét, civilizációt teremtő erejét, a szó igazi értelmében nem modernizációt gerjesztő hatását, sajátos és meghatározó mentalitását emelik ki – egyedül. Más népcsoportok a futottak még kategóriába kerülnek – elsődlegesen a magyarok. A múlt századi pénzügy értékes archívuma Budapesten köt ki – nem kell megmagyarázni, miért. Doja kivégzésének helyéről lehet szólni, de minek bárkit is figyelmeztetni, hogy csak királyok neveit szokás különböző nyelvekre lefordítani, s a magyar parasztvezér neve Dózsa? Aztán hadd tudja a kortárs olvasó, hogy elődei a németes „cúgra” szálltak fel, s örültek az „ájenbánnak”, de minek szólni arról, hogy aki a századelőn a gyárvárosi villamost várta, s románul, németül vagy szerbül szólalt meg, azt mondta: nem jön a zöld. Egész Temesvár így használta akkor. Olykor magyar szerzőt idéz az újságíró, az elfogulatlanság látszataért, ám azt az 1770-re vonatkozó állítást, miszerint amikor Temesvárott a magyart nemkívánatos személynek tekintette a katonai közigazgatás, még akkor is beszéltek a város piacain magyarul, jó száz évvel későbbre datálja, s megerősíti a román olvasóban azt, amit a politika jó ideje harsog: itt a magyar akkor sem volt otthon, amikor hatalmon volt. S ami a „legédesebb”: a román szerző arról ír, hogy a XV. században a szerbek és a valachok mindinkább magyarokká váltak, s

a preindusztriális társadalomról szólva a nemzetek konstitúciója előtt nyelvváltás helyett asszimilációról regél. Ezzel mindenekelőtt elméleti felkészültségéről küld üzenetet. Persze, eszébe sem jut elmélázni azon, miként lett igazi sváb az a francia, olasz, spanyol, cseh–morva vagy lengyel, akinek az őse a császári – Mercy generális és utódai által irányított – betelepítési hullámok során a Bánságba keveredett.

Paradoxon előtt állunk: miközben a politikai történések krónikásai arról mesélnek, hogy 1919 előtt az akkori kisebbségek a magyar hatalom ellenében fogalmazták meg jogos követeléseiket, a gazdasági-társadalmi haladás regősei ugyanerről az időszakról írva a köz fő tényezőjeként a német népelemeket jelenítik meg. A cél világos: a térség, a Bánság európaiságát mindenképpen a kontinens politikájában meghatározó szerepű németiséghez kell kötni. Ez főleg napi taktikai szempontból jó, ugyanis a német népelem napjainkban végleg kiszorul, elvándorol e tájról. A helyi büszkeséget fakasztó különmeműség forrásai tehát azok, s akikről a mindent megszépítő, mára veszélytelen múlt kontextusában lehet szólni, akik a ma mifelénk oly szükséges anyagi, politikai és erkölcsi támogatás valamennyi eszközét birtokolják.

A történelmi igazság tájainkon, sajnos, még mindig a politikai relativitás függvénye.

(A nyilvánosság mint keret) A nyilvánosság kérdése kikerülhetetlen, az elitszerep tulajdonképpen a nyilvánosság szférájában alakul ki. Erre a szerepre senki sem tarthat igényt, ha saját közössége, az az entitás, amelyhez tartozik, nem fogadja el annak (Bodó, 1993). Az „okoskodó közönség” által kitermelt elit (Habermas, 1971) elfogadtatása csakis a nyilvánosság szférájában történhet meg.

Amikor Habermas a nyilvánosság szerkezetét vizsgálta, a közszféra struktúrájából indult ki. Az államot korlátozó polgári szabadság megteremtésének folyamatában szétválnak a magánember és az állampolgár pozíciói. A közönséggé összegyűlt magánszemélyeknek az állammal szembekerülő világát Habermas polgári nyilvánosságnak nevezi. Ez a polgári társadalom és a politikai állam történeti elválásának a terméke, s az a célja, hogy politikai funkciókat vegyen át az államtól. Az ekképpen felfogott nyilvánosság formái közé tartoznak a gyűlések, a sajtó, a különféle egyesületek. Habermas szerint a polgári nyilvánosság klasszikus liberális modellje idővel eltorzult, s olyan átpolitizált társadalmi szféra alakult ki, amely szociológiai és jogi értelemben nem közösségi és nem magánszféra.

Érdekes és érdemes volna végiggondolni, milyen közszféráról beszélhetünk a romániai magyarság esetében. Nem az a kérdés, hogy milyen közjogi intézményei vannak a magyar közösségnek. Ilyenek ugyanis nincsenek, bár a magyarok képviselői helyet kaptak a központi és a helyi közhatalmat gyakorló intézményekben. Habár néhol – mint a Székelyföldön – a magyarok többségi jelenléte „magyar” jelleget kölcsönöz a helyi közigazgatás némely intézményének, ezeknek a normaalkotási és -érvényesítési joga közigazgatási, nem pedig etnikai határok mentén érvényesül. Az RMDSZ kormányzati szerepvállalása tette hangsúlyossá azt a kérdést, amelyre korábbi formájában semmilyen válasz sem született: milyen legitimáció lehetséges a hatalmi struktúrákban szerepet vállaló érdekképviselői szövetség esetében?

A politikai-hatalmi és az érdekmegjelenítő-civil szférában való egyidejű, párhuzamos jelenlét miatt nincs külön megfogalmazódási tere az „okoskodó közönség” elvárásainak, illetve a nyilvánosság elől rejtve marad ezek célokká és feladatokká alakulásának a folyamata. Az érdektagolás és -megjelenés, illetve ezek politikai képviselői

selete egyetlen kontinuumot alkot, minek okán az érdekek alapján megfogalmazódó feladatokból annyi válik nyilvánossá, amennyit a politika megjelenít(eni óhajt). A politikai és civil funkció egymásra csúszása teljesen relativizálja a legitimitációt.

A politikai szerepet vállalók közösségüket illetően egyszerűen és megfoghatatlanul egy ügyet szolgálnak. Lássunk egy példát erre! A szövetségi képviselők tanácsának 1997. decemberi ülésén elhangzott egy javaslat, miszerint a kormányzással kapcsolatos elfogadandó programatikus dokumentumban a történelem és a földrajz magyar nyelvű oktatásáról szólva ne az eredeti megfogalmazás (ez a legcélravezetőbb) szerepeljen, hanem az, hogy ez jog. A szövetségi elnök személyes sértésnek tekintette a javaslatot, ügyszolgálatára iránti bizalmatlanságnak, s ingerülten válaszolt. Kitérése hatott, az eredeti változatot szavazták meg, pedig aligha vitatja bármely RMDSZ-politikus, hogy a teljes körű anyanyelvű oktatás jog, s erről lemondani még áttételesen sincs senkinek felhatalmazása.

Az RMDSZ-re az etnikai hovatartozás és az általános programja alapján leadott szavazatok nyitott mandátumot hoznak létre, ennek megfelelő számonkérhetőséggel. Ugyanis nem a – doktrinális alapon – megfogalmazódó aktuális program szervezi meg a közösséget, hanem fordítva, az eleve létező és megmaradni óhajtó közösség hoz létre „örök érvényű” programot. A megmaradni akaró kisebbségi választó nem a versenyben levő aktuálpolitikai programok alapján dönti el, hogy kire szavaz. És ez érvényes minden, bármikori választásra, vagyis az a politikai aktus, amely a többségi polgár esetében a jövőjéről szóló döntés, a kisebbségi számára hittétel etnikai különeműsége mellett. Erre a választói alaphelyzetre tökéletesen rímel a képviselői ügyszolgálat, amelynek a minősítésére a választási rendszerek teljesen képtelenek. A képviselők, a jelöltek közötti személyes megmérést válhatna más szintű legitimitációs mozzanattá. A román pártlistás választási rendszer azonban az „egységfilozófiának” kedvez, a verseny és a szelekció belsővé válik, legitimitációs ereje kérdéses.

A sajtó, a nyilvánosság termelője nem tud mit kezdeni ezzel az egységdiszkurzussal (Bíró, 1993), s ennek vannak strukturális és a mentalitással kapcsolatos okai. Újságírói szakmai és etikai dilemmát okoz az a sokszor megnyilvánuló médiafogyasztói igény, miszerint „vezetőinkről” rosszat, bíráló szót nyilvánosan ne fogalmazzanak meg; a figyelmeztetést egymás között kell elintézni, a számonkérés, a bírálat a mi belső dolgunk, minek azt „kivinni” azok közé, akik „alig várják”, hogy marakodjunk; kinek jó, ha elmondhatják, hogy nincs belső egység; a román nyelvű sajtó elemzései, amelyekhez az alapanyagot mi szolgáltatjuk ekként, közösségünk bomlását segíti elő. Mindezzel szemben az a kérdésünk: szólhat-e a sajtó csak befelé akkor, amikor a kifelé és befelé korláta az identitás, határa kulturális-mentális, az élettér viszont közös? A „rejtőzködő” sajtó fontosabbnak tekinti a „külső” vélekedést a „belső” normalitásnál, a jólfésültséget a dolgok néven nevezésénél. És ezzel visszakerültünk a legitimitáció kérdéséhez, amely nem a nyilvánosság produktuma immár, hanem a kinyilvánított ügyfélszolgálat határozza meg a nyilvánosság jellegét.

A kisebbségi létnek a totalitarizmus alatti rejtőzködő mivolta érthető, miként az is, hogy jelzések és rejtjeles üzenetek útján kommunikált a közösség. Demokráciánk „sajátos” volta, az etnikai különeműséggel kapcsolatosan megnyilvánuló politikai kétarcúság minden bizonnyal hozzájárul a korábbi gyakorlat mai igenléséhez, továbbbéléséhez. De a mai helyzet jórészt a politikai legitimitáció folyamata miatt alakult ilyenné, amely, közösségen kívül lévén, befelé nem teszi szükségessé a feladatcentrikus elszámoltatást. Így viszont a sajtó – átmeneti korra jellemző – értékinteg-

rációs szerepének felértékelődése helyett (Szalai, 1996), kisebbségi környezetben megmarad a belülről került kívülálló szerepében. Intézményformáló erő lehetne, a hatalom partnere és alakítója – miként a többségi média – abban a folyamatban, amelynek során az egyik a másikat kölcsönösen legitimálja. A keret ekként válik korláttá.

A kisebbségi sajtó strukturális gondjai jórészt az anyagiakra vezethetők vissza. Miközben a többségi médiában hihetetlen mértékben megnőtt a sugárzott sajtó szerepe, a kisebbségben a számottevőbb változások az írott sajtó területén következtek be. A lapok viszont kevés kivétellel anyagi gondokkal küzdenek, s támogatást elsősorban attól a politikai szférától remélhetnek, amelyet minősíteniük kellene. A kisebbségek nyelvén sugárzó közszolgálati médiával kapcsolatos elképzelések, javaslatok rendre elakadnak a politika hálójában. Nincs akkora szervesen strukturálódott magyar gazdasági szféra, amely átfogó kereskedelmi sugárzott médiát alakíthatna ki. Ezért nem jött létre a közszolgálati műsorokat ellensúlyozó kereskedelmi adások rendszere, a létező egy-két adás az összehatást nemigen befolyásolja. Romániai magyar vidéken szinte nincs is esély kisebbségi kereskedelmi média létrehozására.

(Elit és szerep) Az uralmi diskurzusokat az elit dolgozza ki és terjeszti. Ezek közvetítésében szerepet játszik a hagyomány, az értelmezés során bizonyos viszonyítási keret, s a kulcsszavak (értékek, normák, célok) maradnak. A nemzeti keret mint absztrakt viszonyítási szféra nem része a mindennapi életnek, ezért érvényességét a mindennapi életben sem igazolni, sem cáfolni nem lehet (Lőrincz, 1993). Ugyanakkor a materiális és gazdasági stabilitás értékei az átmeneti idő bizonytalansága miatt mindinkább felértékelődnek, s a „magyar vagyok” általános tétele egyre kevésbé hat (Szalai, 1996). Az elit alapattitűdje nem lehet teljesen független a mind általánosabbá váló, a feltörekvőkre jellemző győztessé válás kényszerétől. Nem a távlat, a széles ölelésű stratégia a fontos, hanem a más meghatározó taktika. Az „ügysszolgáló” elit szerepzavarba kerül.

Miközben a csúcselit a nemzeti kérdés elsőbbségét vallja, közvetlen feladatokként „reálpolitikai” témákat választ ki. Az általánosan megjelölt nemzeti céloknak, az „ügysszolgálat” toposzainak a napi politikában való megjelenítése (?) egy elvi kérdésre adott válaszként értelmezhető. Minden vezető RMDSZ-politikus vallja, hogy önrendelkezés nélkül a kisebbségi kérdés megoldása elképzelhetetlen, de az erre vonatkozó elvi-elméleti vitát – a napi politika igazodási kényszerében – halogatja. Fontossági sorrendre utaló helyzet: az általános, a minden állampolgárra vonatkozó kérdések előbbre valók, mint a csak a kisebbséget érintők. A kicsi várjon a sorára, még akkor is, ha témafelvetésének jogosságát senki sem vitatja. Nemcsak az a gond, hogy ekként sohasem mondható meg egyértelműen, mikor jön el a „kisebbség ideje”, hanem az is, hogy a társadalomépítés jellege ezáltal egyoldalúvá, kirekesztővé válhat. A létező különműködésre vonatkozó szabályozások vagy nem születnek meg, vagy ha mégis történik valami, akkor a nemzeti többség megszarolva érzi magát. A kisebbségi közösségen belüli egységdiskurzus viszont egyetlen „legitim” hangot enged megszólalni. Kísérletet is alig tesznek annak kimutatására, hogy az általános (országos) és a kisebbségi (magyar) felvetések nincsenek egymással konkurenciális viszonyban. A reálpolitikus pedig egyszerre kíván megfelelni az önmaga predesztinált-ságáról alkotott képnek és a közigénynek. Egyidejűleg akar kimagaslani és alkalmazkodni, megváltani és manőverezni. A kisebbségi nyilvánosság jelenlegi szer-

kezete és a legitimáció jellege miatt a válság szinte elkerülhetetlen. Az értékválság abban mutatkozik meg, hogy a napi építkezés, valamint a vallott és vállalt távlati cél között nincs cselekvési összhang. Távlat helyett szivárvány jelenik meg. Kialakul a Bibó által hamis realizmusnak nevezett helyzet, amelyben minden lépés taktikailag igazolható, az egész együtt viszont nem visz közelebb a végcélhoz (Bibó, 1946).

A kisebbség fogalom asszociációs holdudvara okoz újabb szerepzavart. A kisebbséggel önkéntelenül az esetlenebbet, a fejletlenebbet, az esélytelenebbet rokonítjuk, őt veszélyezteti a vele szemben álló egész (A. Gergely, 1997). Nemzetállami sajátosság, hogy az erős nagy azt vallja, védekeznie kell az esélytelen kicsivel szemben. Csakhogy a kisebbség nem annyira részegység, mint inkább állapot és folyamat. Igazán kisebbségivé akkor válik, ha – a fogalom jelzett értelmezésével – hátrányosan sorolják be, elővigyázatosságból rögtön korlátozzák is kiteljesedésében. Ezt az állítást egy példa teheti érzékletessé. A román honatyák hónapokig a magyarokért aggódtak a tanügyi törvény kapcsán, hogy vajon a kisebbségi meg tud-e tanulni megfelelően románul, ha nem annyi és olyan tárgyat tanul e nyelven, ahányat szükségesnek vél a többség. Erre a válasz az lehetett volna: a demokrácia azt jelenti, hogy mindenkinek keretet teremtünk az érvényesüléshez, de a továbbiakban az egyénre bízunk, miként él ezzel. Amikor a kisebbségi azt bizonygatja, mennyire fontos az anyanyelvű oktatás a szellemi énefejlődés szempontjából, átveszi a többség logikáját: megmagyarázza álláspontja helyességét annak, aki – úgymond – aggódik érte. A demokráciában remélhetőleg mindenkit az értékelvűség keretei között érvényesíthető önérdék motivál. Miért kell azt hinni a romániai magyarról, hogy eszébe sem jut megtanulni románul, s ezáltal kizárja magát a társadalmi versenyből? A demokrácia ott kezdődik, ahol az ilyen, a saját sorsot érintő kérdések eldöntését az érdekeltekre bízák.

Dilemmatikus az érdekképviselői fogalomhasználat. A potenciális választó számára ígéretet szokás megfogalmazni. A politikus megvalósításokra tesz ígéretet. A kisebbségi politikus viszont azt jelent(het)i be, mit fog követelni a többségtől, milyen jogokért fog harcolni. A társadalomban általánosan tapasztalható, hogy az atomizált érdekérvényesítésre jellemző gyakorlatiassággal szemben a kisebbségi számára a politikusa az elveknek, a jogi keretnek az esetleges megvalósítását követelő képviselőt ígérhet. Ilyen körülmények között építi egyik-másik kisebbségi politikus választói kampányát olyan célokra, mint a vámszabad területet vagy a folyó hajózhatósága, amelynek nincs etnikai vonzata. A kisebbségi közös érdekek és értékek, bár szó sincs a feladásukról, nem jelenítődnek meg, a kisebbségi másság rejtőzködik. A kisebbségiek nem vitathatják Gellner 1983-ban tett megállapításának az igazát: „A modern ember nem egy uralkodó, egy ország vagy egy hit iránt lojális, hanem egy kultúra iránt.” Olykor azonban felmerül a kérdés: mely kultúra iránti hűség?

Végül szóljunk néhány szót a helyi elitről! Vidéken, szórványban az elit akkor sem tud igazán szakosodni, ha akar. A kisvárosi zenekar nem játszhat csak Bach-fúgákat, de az sem valószínű, hogy életre szólóan kiválaszthatja magának, mondjuk, a romantika jeleseit. Madrigálkórus elsősorban strukturális okok miatt nem jöhet létre vidéken. Mindent el kell tudnia játszani és énekelni a helyi csapatnak, ha a saját piacán meg akar maradni. Az élre kerülőt a kisközösség szerepek sorával kínálja meg, ha egy téren már bizonyított. Neki is, mint bárkinek, természetes igénye a szakosodás, de nem teheti. A helyi, a szórványelít szerephalmaz. Egy személyként több ügy vívője, s minél többet vállal, annál bizonyosabb, hogy bármily sokat vállaljon is, mind több helyen hiányzik. Mert egyszerre csak egy helyen lehet jelen. Minél kisebb a kö-

zösség, a helyi elöljárót annál inkább megterheli gyakorlati és azonnali feladatokkal. A helyi elit válasza erre vagy a totális közösségszolgálat, vagy a felfelé való felelősségáthelyezés. Az RMDSZ-féle struktúrák kiválóan alkalmasak erre, hiszen a hívó szó éppen az egység.

(Az a bizonyos helyi elit) Temesvár nem csupán Temes megye, hanem bizonyos szempontból egy több megyére kiterjedő térség magyar központja is az odatelepített intézmények révén. Színháza, körzeti rádió- és tévéadása fontos szerepet kell játsszon a megkülönböztető identitás megteremtésében.

A temesi magyarság a megyei átlagnál nagyobb mértékben város lakó (Bodó, 1997). Több település adatainak az összesítése nem ad általános képet, de feljogosít annak a feltételezésére, hogy a vidék szempontjából meghatározó elit (magyar pedagógusok és lelkészek) koncentrációja Temesvárott meghaladja a románokét. Kérdés, hogy a mai mobilitási körülmények közötti általános tendencia, az elit (nagy)városi koncentrációja miért hangsúlyosabb egy kisebbség esetében. Az egyház krónikus paphiánya lehet egyfelől a magyarázat, másfelől pedig a tanári társadalom jogos biztonságigénye. A falusi tanárt a totalitarizmus olykor a városinál is jobban kihasználta, közösséggel ellehetetlenítette a politikai-ideológiai szerepkényszerekkel, s még azt a kevés szociális támogatást sem adta meg neki, amelyet a városi panelházas lakásépítési hitelek jelentettek. A magyar pedagógus ugyanakkor naponta tapasztalja, hogy a hatalom nem támogatja a kisebbségi oktatást, szórványban a legtöbb, amire számíthat, a semlegesség, a létező tudomásulvétele. Aki (nagy)városi román iskolába kerül magyarként, az aligha hagyja ott az állását csupán azért, hogy segítsen orvosolni a falusi magyar szaktanárok hiányát. Elgondolkoztató, hogy 1989 után, az addigi kötelező kihelyezéssel rendszer megszűntével nem javult a helyzet, sőt bizonyos szempontból romlott. Hiába hirdetnek meg évről évre állásokat, csak (szakképzetlen) helyettes kerül a falusi iskolákba, olykor még a kisvárosiakba is. A helyi közigazgatás sem ösztönzi a tanárok falusi letelepedését. Értékválságos időnkben a pedagógusok megbecsültsége nem javult, sőt! A magyar nyelvű oktatás területén, néhány helyi kezdeményezést leszámítva, szinte általánosnak mondható a folyamatos leépülés.

A képzettség és műveltség alapján kialakuló kulturális elit orvosokat és mezőgazdasági szakembereket foglal magában falun még, bár az utóbbiak akár a gazdasági elit körébe is sorolhatók, ha vállalkoznak. Az anyagi háttér, a vagyon ugyancsak elitet alkot, miként státuselítként kezelendők azok is, akik a közigazgatás struktúráiban jutnak szerephez. A helyi általános és magyar elit között létezik érdekazonosság, mindenekelőtt a kialakítandó jogi környezet ügyében. A demokratizálódás általános toposzai közösek, bár gyakori az a téves vélekedés, hogy a működő demokrácia a kisebbség sajátos gondjait is megoldja. Ez a kettősség olykor döntési helyzetként jelenik meg a státuselít számára: elegendő demokratának lennie, vagy emellett legyen magyar is? Egy kormányrendelet alapján lehetőség nyílt kétnyelvű helységnevtáblák kihelyezésére Temes megye huszónhét településén. Fél év alatt sehol sem került ki kétnyelvű tábla. Volt huzavona, felelősségelhárítás és helyi ügyetlenkedés is, szomorú bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy a jellemző szerepviselkedés a „jelzés felfelé”. Ügyintézkést szinte egyáltalán nem vállalnak a helyi tanácsi képviselők. Közösségi megméretés esetén ez visszahatna a szelekcióra, csak hát a helyi képviselők legitimitációja Szalai Erzsébet kifejezésével élve „folyosói”. Szórványban a közösségi szerepvállalásnak nincs előzménye, a falusi státuselit többnyire nem szelek-

cióval, hanem felkéréssel jelölik ki. S mivel a legfontosabb, személyes, nem csupán testületi döntési jogosítványokkal járó tisztségekbe 1990 óta nem került magyar Temes megyében, nem volt ami elindítsa a különböző magyar elitet egymás felé. Hiányzik az egységesítő érdektér.

Ez válasz arra a kérdésre, hogy kialakulhat-e valamilyen szövetség, szerves egység tartozás helyi szinten a magyar szegmentumok között. A társadalom oszloposodása szórványban – mint jeleztük – elképzelhetetlen, de a helyi „ügyszolgálat” kialakíthat szimbolikus közösséget, amelynek jegyében és érdekében mégis megmutatkozik az egység. Az idevágó példa üzenete negatív. Amikor a Temes megyei helyettes fő-tanfelügyelői tisztségre a magyar iskolákból nem volt jelentkező, egy román tagozaton tanító magyar tanárt jelölt az RMDSZ. Az illető rövid idő múltán visszalépett, mert a magyar iskolák pedagógusai a nem közülük való vezetőnek fejére olvasták kezdeti érthető, főleg önmagának ártó ügyetlenségeit.

A kisebbségi kapcsolatháló léte és mibenléte lehetne a helyi magyar elit egyik fontos jellemzője (Utasi–A. Gergely–Becskeházi, 1996). A döntéshozó testületekben való magyar jelenlét olyan helyzetbe hozza a státuselit megyei képviselőit, hogy valóban segíthetnek egyik-másik magyar művelődési intézmény helyzetén. Mégis, mivel kulcsszerepben nincs magyar, az intézmények vezetőinek a testületek vezetőit is meg kell keresniük. Az egyéni stratégiától függ, hogy ebbe a mozzanatba az intézményvezető bevonja-e a megyei képviselőt, vagy sem. Ha nem, a magyar képviselet relativizálódik, s kirekeszthető a kapcsolati hálóból.

A szórvány státuselitje szerepvállalásakor nem a helyi hatalom kulcspozícióit célozza meg, hanem az információs csatornát, amelynek révén ügyeket jeleníthet meg ott, ahol azokról döntés születik. Nem mellékes az a kapcsolati tőke sem, amely az ilyen testületi tagság révén kialakul, de ezt nem szabad túlértékelni. Megannyi példa idézhető arról, hogy a helyi gazdasági magyar elit sem saját képviselője révén, hanem közvetlenül keresi a kapcsolatot a pénzforrásokhoz. Ha igénybe veszi is a magyar képviselőt, azt csak addig teszi, amíg a saját kapcsolatait kialakítja, utána, érthetően, közvetlenül jár el. A kisebbségi érdekképviselet tehát ritkán és kontextuálisan látja el a közvetítés fontos és legitimáló szerepét, nincs akkora befolyása, hogy csupán ezen az alapon kialakulhatna a státus- és a gazdasági elit közötti érdekszövetség.

A művelődés magyar intézményeinek az élén már bekövetkezett az elitcsere, ám ez nem tükrözhet semmilyen közösségi szempontot, mivel az eljárás szakmai-felügyeleti keretben zajlott le. A temesvári magyar napilap 1989 végi vezetőségváltásakor színre lépett a frissen megalakuló Bánsági Magyar Demokrata Szövetség, de nem javaslatlalt állt elő, hanem követeléssel, s ezáltal kettős hibát követett el. Létrejöttének ténye semmilyen legitimitást nem nyújtott számára ahhoz, hogy a közösség nevében léphessen fel. Ugyanakkor a megcélzott demokrácia nevében antidemokratikus volt, beleszólt a szabad sajtó belső ügyeibe. Ez a mozzanat, szerencsére, nem hatott a helyi magyar sajtó és az érdekképviselet további kapcsolatára.

Az érdekképviseletnek és -érvényesítésnek az elittel kapcsolatos kérdései még folytathatók. Befejezésül álljon itt egy apró történet. A postán a magyar nyelvű táviratot feladó, tanár küllemű férfit megkérdezi a tisztviselő, hogy miért táviratozik Bukarestbe magyarul, hiszen jól beszél románul, s a címzetről is ezt feltételezi. A válasz, miszerint az illető élni akar a jogával, az ifjú hölgyet láthatóan zavarba hozta... Meddig és hogyan akarunk élni a jogainkkal? Ezt a kérdést elsősorban az elitnek kell feltennünk.

IRODALOM

- A. Gergely, A.: Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom. Budapest, 1993.
- A. Gergely, A.: Kisebbség, etnikum, regionalizmus. Budapest, 1997.
- Ágh, A.: A globalizáció politikai aspektusai. Budapest, 1997.
- Albert, F., Bodó, B., Papp, Z. A.: Peremlét és megmaradás. Temesvár, 1997.
- Bayer, J.: A politikai legitimitás. Budapest, 1997.
- Bibó, I.: Elit és szociális érzék. In: Összegyűjtött munkái, EPMSZ, Bazel, 1981.
- Bibó, I.: A kelet-európai államok nyomorúsága. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997.
- Bíró, A. Z.: Valami történet. In: Valami történet. Csíkszereda, 1993.
- Bodó, B.: Azonosulás, elitek, peremlét. Kisebbség-kutatás, 1997/4.
- Bodó, B.: Belépés és szocializáció a bánsági székelyknél. A Hét, 1998/11.
- Bodó, J.: Elit és nyilvánosság. In: Valami történet. Csíkszereda, 1993.
- Dresch, S. P.: Intellectual competence and the circulation of elites: the crisis of the late Twentieth century. Laxenburg, 1984.
- Easterlin, R. A.: Birth and fortune. Illionis, 1980.
- Gombár, Cs.: Társadalomszemléletünk etnicizálódása. Politikatudományi Szemle, 1994/4.
- Gyönyör, J.: Államalkotó nemzetiségek. Pozsony, 1989.
- Habermas, J.: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Budapest, 1971.
- Halmi, G.: A vélemény szabadság határai. Budapest, 1994.
- Héraud, G.: Le Slesvig, region frontalière modéle. 1973.
- Illés, I.: Nemzedékek, elitek, ciklusok. Budapest, 1991.
- Jakabffy, E.: A Bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán. Lugos, 1984.
- Joó, R.: Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság. Budapest, 1984.
- Kende, P.: Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában? Budapest, 1994.
- Kohli, M.: Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltásában. In: Időben élni. Budapest, 1986.
- Konrád, Gy., Szelényi, I.: Az értelmiség útja az osztálytársadalomhoz. Budapest, 1989.
- Lipset, S. M., Rokkan, S.: Cleavage structures, party systems and voter alignments. New York, 1967.
- Lőrincz, J.: Mi minek az elite? In: Valami történet. Csíkszereda, 1993.
- Lüthje, J.: Elite statt Bildung? Der Spiegel, 1995/27.
- Önkormányzás vagy az elitek uralma. Budapest, 1995.
- Pareto, V.: Traité de Sociologie Générale. Lausanne–Párizs, 1917.
- Putnam, R. D.: The comparative study of political elites. New Jersey, 1976.
- Rehák, L.: Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában. Budapest, 1988.
- Róbert, P., Sági, M., Utasi, Á., Kovách, I.: A középosztályok nyomában. Budapest, 1996.
- Rokkan, S.: Eine Familie von Modellen für vergleichene Geschichte Europas. Zeitschrift für Soziologie, 1980/2., 118–128. l.
- Seligman, A. B.: A civil társadalom eszméje. Budapest, 1997.
- Szalai, E.: Az elitek átváltozása. Budapest, 1996.
- Szelényi, I.: Harmadik út? Budapest, 1992.
- Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok, MTA PTI, Budapest, 1994.
- Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában. Budapest, 1993.
- Utasi, Á., A. Gergely, A., Becskeházi, A.: Kisvárosi elit. Budapest, 1996.
- Valami történet. Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez. Csíkszereda, 1993.
- Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról. KAM, Csíkszereda, 1995.
- Változások és átváltozások a helyi hatalom csúcán. Szerk.: Táll, É. Budapest, 1993.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Segesváry Victor</i> : Mítoszok és utópiák	1
<i>Sashalmi Endre</i> : Az identitástudat főbb elemei a XII–XVIII. századi Európában	14
<i>Szumner Csaba</i> : Tlön bolygója és a pszichoanalízis	21

SZÁZADOK

<i>Györkei Jenő</i> : A szürke eminenciás	31
<i>Várdy Béla</i> : Az amerikai magyar emigráció és Habsburg Ottó viszonya a második világháború alatt és után	37
<i>Belényi Gyula</i> : A hatalom centralizációja és a részpolitikák a szocialista rendszerben (1949–1963)	49

MŰHELY

<i>Ágoston Mihály</i> : A magyar nyelvről nyelvpolitikai megközelítésben	61
<i>Bodó Barna</i> : Szereppróba	68
<i>Dezséri Kálmán</i> : Az Egyesült Államok Európa-képe az 1990-es években ...	80
<i>Walleshausen Gyula</i> : Az ötven éve megszűnt Darányi Ignác Agrártudományos Társaság	92

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Vigh Károly</i> : Menekültek menedéke	96
<i>Frideczky Frigyes</i> : A magyar századforduló 1896–1914	100
<i>Kun Tibor</i> : Szótár az Európai Unióról	107

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Globalizáció – egységes világ? (114), Alexander Gallus: A totalitarizmus eszmé-
története (117), Dietmar Polaczek: Olaszország a törvények dzsungelében (118),
Az evolúciós pszichológia létjogosultsága (121), Martha C. Nussbaum: Társada-
lomtudomány női szemmel (125)

KÉPEK

Tavaszy Noémi linómetszetei (20, 30, 48, 67, 91, 99, 106, 112, 128)